

การสร้างและพัฒนาคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์
ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา*
CREATING AND DEVELOPING A MENTAL DEVELOPMENT MANUAL
TO PROMOTE DESIRABLE BEHAVIOR OF PEOPLE
IN A BUDDHIST FAMILY

สุรพันธ์ สุวรรณศรี¹, เอี่ยม อามาตย์มุลตรี²

Suraphan Suvannasri¹, lam Armartmulturee²

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด¹

Mahamakut Buddhist University Roi Et Campus¹

Email : surapan2599@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสภาพการจัดกิจกรรมพัฒนาจิต 2) เพื่อสร้างและพัฒนาคู่มือปฏิบัติการกิจกรรมการพัฒนาจิต 3) เพื่อศึกษาผลการพัฒนาจิตและเพื่อศึกษาผลการประเมินคู่มือปฏิบัติการพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา วิธีดำเนินการวิจัยขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพการดำเนินการด้านการพัฒนาจิต ขั้นตอนที่ 2 สร้างและพัฒนาคู่มือกิจกรรมพัฒนาจิต ด้วยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ขั้นตอนที่ 3 ทดลองดำเนินการพัฒนาจิต และขั้นตอนที่ 4 ประเมินการดำเนินการพัฒนาจิตตามรูปแบบมาตรฐานการประเมิน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาการสร้างและพัฒนาคู่มือ จำนวน 329 ครอบครัว ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 15 รูป/คน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า 1. การจัดกิจกรรมพัฒนาจิตโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง 2. ผลการดำเนินการทดลองคู่มือปฏิบัติการพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่กับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นครอบครัวในชุมชน ผู้เข้าอบรมมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรม เท่ากับ 19.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 1.49 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 63.70 ระหว่างการอบรมมีคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 51.50 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 3.20 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 85.83 หลังการอบรม มีคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 25.67 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.53 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 85.56 เมื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยผลการทดสอบก่อนการอบรมและหลังการอบรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐาน และคู่มือปฏิบัติการกิจกรรมพัฒนาจิตที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์เท่ากับ 85.83/85.56 สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้ คือ 80/80 มีค่าดัชนีประสิทธิผลเท่ากับ 0.602 แสดงให้เห็นว่าคู่มือกิจกรรมพัฒนาจิต ส่งผลให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้เพิ่มขึ้น 0.602 หรือเพิ่มขึ้น คิดเป็นร้อยละ 60.20 ของคะแนนสูงสุดที่สามารถจะเพิ่มได้ ผู้เข้าอบรมมีความพึงพอใจต่อการจัดอบรม โดยใช้คู่มือกิจกรรมพัฒนาจิต โดยรวมอยู่ระดับพึงพอใจมากที่สุด การนิเทศติดตามผลการนำความรู้ และทักษะด้านการพัฒนาจิตด้วยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ไปใช้กับครอบครัวในชุมชน โดยรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด 3. การประเมินคู่มือปฏิบัติการกิจกรรมพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ตามมาตรฐานการประเมิน โดยรวมมีค่าเฉลี่ยความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ: 1. การพัฒนาจิต 2. การพัฒนากาย 3. การพัฒนาปัญญา 4. การพัฒนาสังคม 5. พฤติกรรมอันพึงประสงค์

ABSTRACT

The objects of this research were 1) to study the state of mental development activities, 2) to create and develop a manual for mental development activities, 3) to study the results of mental development and to study the results of the evaluation of the practice manual for mental development activities to promote desirable behavior of family members according to Buddhism. Methods for conducting research Step 1: Study the state of conduct in mental development Step 2: Create and develop a manual for mental development activities. By applying the Four Noble Truths, the third step is to try to develop the mind, and the fourth step is to assess the implementation of mental development according to the standard assessment model. The sample group used in the study of creating and developing manuals consisted of 329 families, 15 experts. The statistics used in the data analysis were mean and standard deviation.

The results showed that: 1. the overall mental development activities were at a moderate level. 2. Results of the experiment in the mental development activity manual by applying the Four Noble Truths With the family sample in the community, it was found that the participants had a mean score before the training was 19.11, the standard deviation was 1.49 points, the mean was 63.70%. During the training, the mean score was 51.50 and the standard deviation was 3.20 points mean. After the training, the mean score was 25.67, the standard deviation was 1.53, the mean

score was 85.56% when comparing the mean scores of pre-training and post-training test results significant way Statistics at the .05 level, which is hypothetical. and the mental development activity manual that was created with the efficiency of 85.83/85.56 higher than the set standard of 80/80 with an effectiveness index of 0.602, indicating that the mental development activity manual As a result, the trainees' knowledge increased by 0.602 or increased. representing 60.20 percent of the maximum points that can be raised The participants were satisfied with the training. by using the mental development activity manual Overall, it was at the highest level of satisfaction. 3. Assessment of mental development activities manual by applying the Four Noble Truths According to the assessment standards, it was found that the average suitability was at the highest level.

Keywords : 1. Mental Development 2. Physical Development 3. Intellectual Development 4. Social Development 5. Desirable Behavior

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ปัจจุบันสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเป็นยุคของข้อมูลข่าวสารด้านเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ที่เน้นคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในสังคมด้านวัตถุ ค่านิยมการเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้เกิดปัญหาชีวิตขึ้นมากมายตามมา เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาสุขภาพ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความเครียดจากการทำงาน ปัญหาการว่างงาน ปัญหาการเสื่อมทรามด้านศีลธรรม วัฒนธรรมและปัญหาการล่มสลายของสถาบันครอบครัว พ่อแม่เข้มงวด พ่อแม่ร่วมกันทำร้ายลูกของตัวเองลูกฆ่าพ่อแม่ ปัญหาที่กล่าวมาได้ส่งผลกระทบต่อให้เกิดเป็นปัญหาทางด้านจิตใจและส่งผลกระทบต่อให้เกิดเป็นปัญหาทางด้านสังคม จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ จึงนำไปสู่ปัญหาที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตที่รุนแรงยิ่งขึ้น ปัญหาที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด คือ ปัญหาด้านจิตใจเพราะเป็นปัญหาพื้นฐานของปัญหาอย่างอื่น ๆ เพราะจิตใจเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด ที่ทำให้คนเราคิดกระทำกรรมต่างๆ ทั้งดีและชั่ว หลักพระพุทธศาสนาได้ให้ข้อคิดเตือนใจเกี่ยวกับปัญหาชีวิตว่าเป็นเพราะกรรมหรือการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในจุฬามณีวาทศสูตรว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้แล้วและประณีตได้” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เพราะครอบครัวเป็นสถาบันสังคมที่สำคัญที่สุด เป็นหน่วยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และความร่วมมืออย่างใกล้ชิด เป็นสถาบันที่มีความคงทนทำหน้าที่หล่อหลอมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้ดำรงอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขวิกฤตของครอบครัวไทยในปัจจุบัน สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นปัญหา คือพ่อแม่ไม่สามารถทำหน้าที่ของครอบครัวได้ คือไม่สามารถเลี้ยงดูลูกหรือหลานให้มี

คุณธรรม หรือให้มีศีลธรรมได้ เพราะเป็นหน้าที่พื้นฐานของครอบครัวตามหลักพุทธศาสนาที่ 6 คือ พ่อแม่จะต้องทำหน้าที่ป้องกันลูกจากความชั่วส่งเสริมให้ลูกทำความดีปัจจุบันพ่อแม่ไม่สามารถปกป้องลูกให้ปลอดภัยในทางกายภาพได้ บางครั้งความรุนแรงในครอบครัวก็เกิดขึ้นจากคนในบ้านและเกิดขึ้นจากพ่อแม่ด้วย (พระไพศาล วิสาโล, 2550)

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาจิตเป็นเรื่องสำคัญและถือเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทที่จะต้องให้ความสนใจเพราะมีคุณค่าต่อชีวิตส่งผลให้เป็นผู้ประเสริฐขึ้นในสังคมได้ หลักธรรมที่สอนเรื่องการพัฒนาจิตโดยตรงคือเรื่อง สมาธิ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เน้นในการบริหารและควบคุมจิตโดยตรงที่อาศัยอยู่ในอริยสัจ 4 และในกระบวนการศึกษา (ไตรสิกขา) ได้แก่ ศีล สมาธิปัญญา ดังนั้น สมาธิตามหลักพระพุทธศาสนา (สัมมาสมาธิ) จึงเป็นเครื่องพัฒนากาย อารมณ์ สติปัญญา และสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้ เมื่อจิตได้รับการฝึกดีแล้วย่อมมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องพัฒนากายความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องพัฒนาจิตความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องพัฒนาปัญญา และความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องพัฒนาสังคมอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาครอบครัว พัฒนาสังคม ด้วยหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงสืบต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาสภาพการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา

2.2 เพื่อสร้างและพัฒนาคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา

2.3 เพื่อศึกษาผลการพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา

2.4 เพื่อศึกษาผลการประเมินคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

3.1 ได้ทราบสภาพการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา

3.2 ได้คู่มือการปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวโดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ สัมพันธ์กับพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัว ที่มีคุณภาพตามเกณฑ์

3.3 ครอบครัวที่ได้รับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต มีคุณธรรม จริยธรรมสูงขึ้น

3.4 ได้คู่มือการปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนใน ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนาโดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การสร้างและพัฒนาคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของ คนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนา ประชากรในการศึกษาการสร้างและพัฒนาคู่มือพัฒนาจิตเพื่อ ส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 12,313 ครอบครัว ประชากรในทดลองพัฒนาคู่มือ พัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวประกอบด้วยคนในครอบครัว ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้นำชุมชนและพระภิกษุสงฆ์ คือ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดขอนแก่น จังหวัด อุบลราชธานี จำนวน 12,313 ครอบครัว จำแนกเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาการสร้างและพัฒนาคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ของคนในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา จำนวน 329 ครอบครัว ใช้สถานที่ปฏิบัติธรรมเป็นหน่วย สุ่มได้มาโดยการสุ่มแบบแบ่งชั้นภูมิ (บุญชม ศรีสะอาด, 2545) ผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่มสนทนา จำนวน 15 รูป/คน กลุ่มตัวอย่างในการทดลองคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ของคนในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นพ่อแม่ ลูก ผู้นำชุมชนจาก 3 วัดสถานที่ปฏิบัติธรรม สถานที่ปฏิบัติธรรมละ 6 คน รวม 18 คนได้มาโดยการสมัครใจเข้ารับการอบรม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา แบบสนทนากลุ่ม และแบบประเมินคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรม อันพึงประสงค์ของคนในครอบครัว ตามแนวพระพุทธศาสนา สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

5. ผลการวิจัย

5.1 สภาพการจัดกิจกรรมการพัฒนาจิตตามความคิดเห็นของคนในครอบครัวโครงการ พัฒนาจิตในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยส่วนรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยขาดสิ่งสนับสนุน การดำเนินการ คือ คู่มือดำเนินการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตและเอกสารประกอบการศึกษาค้นคว้า ประกอบการจัดกิจกรรมพัฒนาจิต ชุมชนควรส่งเสริมให้คนในครอบครัวปฏิบัติตามหลักการของการ พัฒนาจิตและประเมินผลการจัดกิจกรรมพัฒนาจิต

5.2 โครงร่างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ประกอบด้วย 5 หน่วย คือ 1)หลักการและเหตุผล 2)ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาจิต 3)หลักธรรม

อริยสัจสี่ 4) กิจกรรมการพัฒนาจิต และ 5) การประเมินกิจกรรมการพัฒนาจิต ส่วนกิจกรรมการพัฒนาจิต มีเนื้อหาสาระประกอบด้วย ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกิจกรรม การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาด้านพัฒนาจิต การกำหนดแนวทางการพัฒนาจิต การดำเนินงานกิจกรรมพัฒนาจิต การวัดและประเมินผลการเรียนรู้การพัฒนาจิต การเขียนรายงานโครงการพัฒนาจิต และการจัดนิทรรศการและการเผยแพร่ผลการดำเนินงานกิจกรรม ผ่านการจัดกลุ่มมีความเหมาะสม สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาบุคลากรได้อย่างดีเยี่ยม และผ่านการประเมินดัชนีความสอดคล้อง (IOC) โดยผู้เชี่ยวชาญ โดยส่วนรวมอยู่ในระดับสอดคล้องและทุกรายการอยู่ในระดับสอดคล้อง ผ่านการทดลองใช้และปรับปรุงเป็นฉบับสมบูรณ์

5.3 ผลการดำเนินการทดลองคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นครอบครัวในชุมชนที่ปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต จำนวน 18 ครอบครัว พบว่า ผู้เข้าอบรมมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการอบรม เท่ากับ 19.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.49 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 63.70 ระหว่างการอบรมมีคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 51.50 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 3.20 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 85.83 หลังการอบรม มีคะแนนเฉลี่ยเท่ากับ 25.67 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.53 คะแนนเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 85.56 เมื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยผลการทดสอบก่อนการอบรมและหลังการอบรม อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐาน และคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต ที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์ เท่ากับ 85.83/85.56 สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้ คือ 80/80 มีค่าดัชนีประสิทธิผลเท่ากับ 0.602 แสดงให้เห็นว่าคู่มือกิจกรรมพัฒนาจิต ส่งผลให้ผู้เข้าอบรมมีความรู้เพิ่มขึ้น 0.602 หรือเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 60.20 ของคะแนนสูงสุดที่สามารถจะเพิ่มได้ ผู้เข้าอบรมมีความพึงพอใจต่อการจัดอบรม โดยใช้คู่มือกิจกรรมพัฒนาจิต โดยรวมอยู่ระดับพึงพอใจมากที่สุด การนิเทศติดตามผลการนำความรู้และทักษะด้านการพัฒนาจิตด้วยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ไปใช้กับครอบครัวในชุมชน พบว่า โดยรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านการกำหนดคุณธรรมเป้าหมาย มีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาได้แก่ ด้านการดำเนินงานกิจกรรมพัฒนาจิต ด้านกิจกรรมพัฒนาจิต ด้านผลการดำเนินงานพัฒนาจิต และด้านกลไกส่งเสริมการขับเคลื่อนกิจกรรมโครงการคุณธรรมนักเรียนตามลำดับ และจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สรุปได้ว่า คู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต ส่งผลต่อการจัดกิจกรรมพัฒนาจิต ด้านความรู้ความเข้าใจความสามารถ/กระบวนการปฏิบัติ และเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาจิตของครอบครัวอย่างชัดเจน

5.4 การประเมินคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ตามมาตรฐานการประเมิน พบว่า โดยรวมมีค่าเฉลี่ยความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.54, S.D. = 0.11$) เมื่อจำแนกเป็นรายด้าน พบว่า โดยรวมมีค่าเฉลี่ยความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.60, S.D. = 0.14$) รองลงมา ได้แก่ ด้านความถูกต้อง ($\bar{X} = 4.56, S.D. = 0.09$) และด้านความเหมาะสม ($\bar{X} = 4.55, S.D. = 0.10$) ส่วนด้านความเป็นไปได้มีค่าคะแนนเฉลี่ย เป็นลำดับสุดท้าย ($\bar{X} = 4.45, S.D. = 0.10$)

6. อภิปรายผลการวิจัย

6.1 จากการศึกษาสภาพการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตตามความคิดเห็นของผู้นำชุมชน ผู้รับผิดชอบโครงการพัฒนาจิต ในสถานที่ฝึกจิตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยขาดสิ่งสนับสนุนการดำเนินการ คือ คู่มือดำเนินการจัดกิจกรรมพัฒนาจิต และเอกสารประกอบการศึกษาค้นคว้าประกอบการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตชุมชนควรส่งเสริมให้คนในครอบครัว ปฏิบัติตามหลักการของคุณธรรมจริยธรรมและประเมินผลการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตสอดคล้องกับงานวิจัยของ จุมพล พูลภัทรชีวีต และคณะ (2549) ที่ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการส่งเสริมจริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา พบว่า โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานครดำเนินการส่งเสริมจริยธรรม ในโรงเรียนทั้ง 5 ด้าน คือ การบริหาร การจัดสภาพแวดล้อมในโรงเรียน การนิเทศ การสอน การจัดกิจกรรม และการประเมินผลทางจริยธรรม อยู่ในระดับปานกลาง โรงเรียนประสบปัญหาในการส่งเสริม จริยธรรมนักเรียนในระดับปานกลาง โดยมีกิจกรรมให้เรียนนักเรียนในโรงเรียนมีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะโรงเรียนอาจจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในเรื่องอื่นๆ ที่หลากหลายซึ่งนำไปสู่เป้าหมายของการส่งเสริมคุณธรรมได้

6.2 โครงร่างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ประกอบด้วย 5 หน่วย คือ 1) หลักการและเหตุผล 2) ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาจิต 3) หลักธรรมอริยสัจสี่ 4) กิจกรรมโครงการพัฒนาจิต และ 5) การประเมินกิจกรรมการพัฒนาจิต ส่วนกิจกรรมโครงการพัฒนาจิต มีเนื้อหาสาระประกอบด้วย ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกิจกรรมการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาด้านการพัฒนาจิต การกำหนดแนวทางการพัฒนาจิต การดำเนินงานโครงการพัฒนาจิต กาวัดและประเมินผลการเรียนรู้การพัฒนาจิต การเขียนรายงานการโครงการพัฒนาจิต และการจัดนิทรรศการและการเผยแพร่ผลการดำเนินงานกิจกรรม ผ่านการจัดการกลุ่มสนทนา พบว่า มีความเหมาะสมสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาบุคลากรได้อย่างดีเยี่ยม และผ่านการประเมินดัชนีความสอดคล้องโดยผู้เชี่ยวชาญ โดยส่วนรวมอยู่ในระดับสอดคล้อง ผ่านการทดลองใช้และปรับปรุงเป็นฉบับสมบูรณ์ สอดคล้องกับผลการวิจัยของ พิริยะ ไม้แพง, กิตติชัย สุชาติโนบล, ครรชิต แสนอุบล (2557) ที่ได้วิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมโดยใช้ไตรสิกขาเป็นฐาน สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 พบว่า 1) ประสิทธิภาพของหลักสูตรฝึกอบรม โดยพิจารณาความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ โดยประเมินทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความเหมาะสมของหลักสูตรทั้งฉบับ อยู่ในระดับมีความเหมาะสมมากที่สุด สอดคล้องกับ ทศนีย์ จินาพร (2553) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักเรียนโรงเรียนวัฒนา พบว่า ได้คู่มือซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วย 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 ความรู้พื้นฐานสำหรับครูผู้สอนคุณธรรมจริยธรรม ตอนที่ 2 บทบาทของผู้บริหารและครูในการจัดกิจกรรมสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรม ตอนที่ 3 กิจกรรมสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน ผลการประเมินความเหมาะสม

ในการนำคู่มือไปใช้ ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นว่า โดยภาพรวมคู่มือนี้มีความเหมาะสมในการนำคู่มือไปใช้ อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก โครงร่างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิตที่สร้างขึ้น ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและความต้องการพัฒนา สอดคล้องกับ แนวคิดการพัฒนารูปแบบของบุญเลี้ยงทุมทอง (2556) ที่ว่า การพัฒนารูปแบบจะต้องคำนึงถึงแนวคิด ทฤษฎีพื้นฐานที่นำมาพัฒนาหลักการทำให้รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนามีคุณภาพระดับมากสามารถ นำไปใช้ได้จริง ทำให้ได้ทราบถึงความเหมาะสมของกิจกรรมเวลาที่ใช้ สื่อ แหล่งเรียนรู้ ข้อบกพร่องที่ ควรนำมาปรับปรุง ทำให้เชื่อได้ว่าคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิตที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพและ ประสิทธิภาพสนองจุดมุ่งหมายได้เป็นอย่างดีมีคุณภาพมากและสามารถนำไปใช้ได้จริง

6.3 จากผลการดำเนินการทดลอง คู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิตโดยการประยุกต์ใช้ หลักธรรมอริยสัจสี่ กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นครอบครัวในชุมชน สรุปได้ว่า ผู้เข้าอบรมมีคะแนนเฉลี่ย ก่อนการอบรม เท่ากับ 19.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.49 ระหว่างการอบรมมีคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 51.50 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 3.20 หลังการอบรม มีคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 25.67 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เท่ากับ 1.53 เมื่อเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยผลการทดสอบก่อนการอบรมและ หลังการอบรม พบว่า ผู้เข้าอบรมมีคะแนนเฉลี่ยหลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรม อย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานและคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม นักเรียน ที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์ เท่ากับ 85.83/85.56 สูงกว่าเกณฑ์มาตรฐานที่ตั้งไว้ คือ 80/80 มีค่าดัชนีประสิทธิผลเท่ากับ 0.602 แสดงให้เห็นว่า คู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนักเรียน ส่งผลให้ผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้เพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 60.20 ของคะแนนสูงสุด ที่สามารถจะเพิ่มได้ ผู้เข้าอบรมมีความพึงพอใจต่อการจัดอบรม โดยใช้คู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนา คุณธรรมจริยธรรมนักเรียนโดยรวมอยู่ในระดับพึงพอใจมากที่สุด การนิเทศติดตามผล การนำความรู้ และทักษะด้านการพัฒนาจิต ด้วยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ไปใช้กับผู้เข้าอบรมในสถานที่ ปฏิบัติธรรม พบว่า โดยรวมมีการปฏิบัติอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้าน การกำหนดคุณธรรมเป้าหมาย มีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาได้แก่ ด้านการดำเนินงานกิจกรรม การพัฒนาจิต ด้านกิจกรรมพัฒนาจิต ด้านผลการดำเนินงานพัฒนาจิต และด้านกลไกส่งเสริมการ ขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาจิตตามลำดับ และจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สอดคล้องกับ ประไพพรรณ บุญคง (2556) ได้ดำเนินการรายงานการพัฒนาโครงการงานคุณธรรมเยาวชนชนไทย ทำดีถวายในหลวง โรงเรียนนราสิกขาลัย พบว่า การดำเนินงานโครงการพัฒนาโครงการงานคุณธรรมเยาวชนชนไทยทำดีถวาย ในหลวง โรงเรียนนราสิกขาลัย ได้เอกสารแบบฝึกกิจกรรมโครงการงานคุณธรรม มีประสิทธิภาพ 85.33/89.64 สูงกว่าเกณฑ์ที่กำหนด 70/70 สอดคล้องกับ มะลิวัน สมศรี และคณะ (2558) ได้กล่าวถึง การสร้างคู่มือพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการของครูผู้สอนในสถานศึกษา ประกอบด้วย วิสัยทัศน์ หลักการ วัตถุประสงค์ เนื้อหา กระบวนการของคู่มือพัฒนา การประเมินประสิทธิภาพและ

ประสิทธิผลของโปรแกรม โดยกระบวนการของคู่มือพัฒนา พบว่า คู่มือพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการของครูผู้สอนในสถานศึกษาที่สร้างขึ้น โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนผลการทดลองใช้คู่มือกับกลุ่มเป้าหมาย พบว่าคู่มือพัฒนานี้ มีประสิทธิภาพ 92.1/90.00 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์ที่ตั้งไว้ คือ 80/80 และประสิทธิผลของคู่มือพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการของครูผู้สอนในสถานศึกษา หลังใช้คู่มือพัฒนาสูงกว่าก่อนใช้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และเมื่อประเมินความพึงพอใจของครูที่มีต่อคู่มือพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการของครูผู้สอนในสถานศึกษา พบว่าโดยรวมมีความพึงพอใจ อยู่ในระดับมากที่สุด ส่งผลต่อการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตด้านความรู้ความเข้าใจ ความสามารถ/กระบวนการปฏิบัติและเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาจิตของคนในครอบครัวอย่างชัดเจน ทั้งนี้เนื่องมาจาก การสร้างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต ครั้งนี้ ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพปัจจุบันและความต้องการพัฒนา เพื่อระบุประเด็นที่ต้องการพัฒนา ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผ่านกระบวนการศึกษาเอกสาร หลักการ แนวคิด กำหนดกรอบของคู่มือ นำเสนอผู้เชี่ยวชาญประเมินดัชนีความสอดคล้อง และได้รับการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คู่มือพัฒนาดังกล่าว ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยมีแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยเป็นแนวทางในการพัฒนาและได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ ทำให้คู่มือพัฒนา มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สมองจุดมุ่งหมายเฉพาะของคู่มือ ที่มุ่งเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ เจตคติที่ดี การสร้างและพัฒนาคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต ผู้วิจัยยึดแนวคิดของ คีรีบุณ จงวุฒิวาศย์ และมาเรียม นิลพันธุ์ (2542) ที่กล่าวว่า การจัดทำคู่มือจะต้องคำนึงว่าคู่มือที่สร้างขึ้นมานั้น มีความจำเป็นอย่างไร โดยคู่มือเป็นแหล่งของความรู้ของผู้ที่ศึกษา และที่สำคัญคู่มือจะเป็นตัวช่วยให้มีความเข้าใจมากขึ้น และสามารถที่จะนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องมากขึ้น ทั้งนี้ผู้เชี่ยวชาญจะมีส่วนอย่างมากในการให้คำแนะนำต่างๆ เช่น การแก้ไขการยกตัวอย่าง และการพัฒนาคู่มือได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาคู่มือเอาไว้ 3 ขั้นตอน ดังนี้ 1)การวางแผนร่างคู่มือ 2)การเตรียมข้อมูลในการพัฒนา 3)การทดสอบคู่มือ นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้สร้างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิต โดยได้ประยุกต์จากขอบข่ายงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียน จึงใส่กิจกรรมหลักและกิจกรรมย่อยเข้าไปไว้ในแต่ละขั้นตอน เป็นการฝึกปฏิบัติกิจกรรมให้กับครูผู้สอนได้เกิดทักษะเพิ่มขึ้นจึงส่งผลให้คู่มือปฏิบัติกิจกรรมการพัฒนาจิตสร้างขึ้นมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสมองจุดมุ่งหมายได้เป็นอย่างดี

6.4 จากผลการประเมินคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ตามมาตรฐานการประเมิน โดยส่วนรวมมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อจำแนกเป็นรายด้าน ด้านอรรถประโยชน์มีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด รองลงมา ได้แก่ ด้านความถูกต้อง และด้านความเหมาะสม ส่วนด้านความเป็นไปได้มีค่าคะแนนเฉลี่ย เป็นลำดับสุดท้าย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภัทรชัย กระสินหอม และคณะ (2558) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาคุณลักษณะสุจริต 5 ประการของนักเรียน

โรงเรียนวัดเตาปูน โดยกิจกรรมโครงการคุณธรรม และได้สอบถามเกี่ยวกับความพึงพอใจที่มีต่อการทำโครงการคุณธรรมอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องมาจาก ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต ตามหลักการ แนวคิดของนักวิชาการ ผ่านการตรวจสอบของผู้เชี่ยวชาญ ผ่านการปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ ผ่านการทดลองตามรูปแบบ และวัตถุประสงค์ จึงมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ สันต์ ศุภญกลาง (2551) ได้ประเมินและปรับปรุงหลักสูตรพบว่า หลักสูตรฝึกอบรมที่พัฒนาขึ้นมีประสิทธิภาพตามเกณฑ์ มีการปรับปรุงในส่วนของความสอดคล้องของเนื้อหาหลักสูตร กิจกรรมการฝึกอบรม เพื่อให้สามารถนำหลักสูตรไปใช้ในการจัดฝึกอบรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สมชาย สังข์สี (2550) ได้ประเมินความเหมาะสมของโครงการฝึกอบรมพบว่า มีความเหมาะสมในระดับดีทุกรายการประเมิน ส่วน อมรา เขียวรักษา (2548) พบว่า ครูมีความคิดเห็นต่อความเหมาะสมของหลักสูตรฝึกอบรมอยู่ในระดับมาก สอดคล้องกับ สมใจ กงเติม (2553) ที่ประเมินความพึงพอใจที่มีต่อหลักสูตรอบรมเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการสอนคิดวิเคราะห์ โดยส่วนรวมอยู่ในระดับเหมาะสมมาก

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.1.1 ผลการวิจัยพบว่า การสร้างและพัฒนาคู่มือพัฒนาจิตเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมอันพึงประสงค์ของคนในครอบครัวตามแนวพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาจิตที่ใช้ปัญหาเป็นฐานกิจกรรมเป็นตัวขับเคลื่อน ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริงสอดคล้องกับหลักการศึกษาศึกษา 4.0 จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้ 1) การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า คู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตโดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่สามารถพัฒนาคุณธรรมได้เพิ่มขึ้น ดังนั้นคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต น่าจะเป็นคู่มือที่ดีอีกอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง จะนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนได้ โดยใช้ตามความเหมาะสม 2) การนำคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ไปใช้ในชุมชนควรพิจารณาถึงความเหมาะสมของระยะเวลาในแต่ละช่วงและควรดูแลผู้อบรมอย่างใกล้ชิดทุกกลุ่ม และพยายามให้ผู้เข้าอบรมทุกคนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมมากที่สุด

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

7.2.1 ครอบครัวและผู้ที่เกี่ยวข้อง ที่จะนำคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตไปใช้พัฒนาผู้เข้าอบรม ควรได้ศึกษาคู่มือ การจัดเตรียมสถานที่ การเตรียมสื่อ การเรียนการสอน ใบบาง ใบบางรู้แบบทดสอบก่อนและหลังจัดกิจกรรมพัฒนาจิตและเตรียมตัวให้พร้อมทุกครั้ง

7.2.2 ครอบครัวสามารถนำกิจกรรมพัฒนาคุณธรรม ที่อยู่ในคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิต โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ไปใช้ให้เหมาะสมกับกิจกรรมพัฒนาจิต ที่เป็นปัญหาของชุมชน

7.2.3 ผู้นำชุมชนและครอบครัวผู้เข้าอบรม ควรตระหนักถึงความสำคัญและส่งเสริมสนับสนุนในการจัดกิจกรรมพัฒนาจิตให้หลากหลาย เทคนิคที่นำมาใช้ควรเป็นเทคนิคที่จะกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจที่จะเรียนรู้ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเหมาะสมกับสถานการณ์ สภาพแวดล้อมและตัวบุคคลที่จะพัฒนา

7.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

7.3.1 การจัดทำคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตโดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ ควรมีการขยายผลในจัดทำคู่มือจัดกิจกรรมคุณธรรมสู่ระดับชั้นเรียนอย่างถ่วงถึง

7.3.2 ควรมีการติดตามผล การนำคู่มือปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาจิตโดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจสี่ หลังจากใช้ไปแล้วเพื่อศึกษาว่าคุณธรรมจริยธรรม ของผู้เข้าอบรมพัฒนาไปในทิศทางใดเพิ่มคุณธรรมด้านใดบ้างและจะดำเนินการพัฒนาได้อย่างไร

8. บรรณานุกรม

- ศิริบุณ จงวุฒิเวศย์ และมาเรียม นิลพันธุ์. (2542). การประเมินผลโครงการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.). คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จุมพล พูลภัทรชีวีต และคณะ. (2549). รายงานการวิจัยเรื่องการวิจัยและพัฒนา กระบวนการสร้างควมดีมีคุณธรรม. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม(ศูนย์คุณธรรม).
- ทัศนีย์ จินาพร. (2553). การจัดทำคู่มือการจัดกิจกรรมสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมสำหรับนักเรียนโรงเรียนวัฒนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2545). การวิจัยเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น.
- บุญเลี้ยง ทุมทอง. (2556). ทฤษฎีและการพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอส.พรินต์ติ้ง ไทย แพคตอริ.
- ประไพพรรณ บุญคง (2556). รายงานการพัฒนาโครงการงานคุณธรรมเยาวชนไทย ทำดีถวายในหลวง โรงเรียนนราสิกขาลัย. สืบค้นเมื่อ 21 มีนาคม 2564. จาก <http://www.ns.ac.th/new/images/12558/2752558p.pdf>
- พระไพศาล วิสาโล. (2550). สร้างสันติด้วยมือเรา. นครปฐม : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี(ศพส.) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิริยะ โหม่แพง, กิตติชัย สุธาสีโนบล, ครรชิต แสนอุบล. (2557). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมโดยใช้ไตรสิกขาเป็นฐาน สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5. วารสารวิชาการศึกษาศาสตร์ ศรีนครินทรวิโรฒ. 15(2). 1-12.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มะลิวัน สมศรี และคณะ (2558). การพัฒนาคู่มือพัฒนาสมรรถนะทางวิชาการของครูผู้สอนใน
สถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุดรธานี เขต 2. **วารสาร
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**. 9(พิเศษ). 542-557.
- สมใจ กงเต็ม. (2553). **การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการสอนคิด
วิเคราะห์ สำหรับครูผู้สอนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน**.
วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สมชาย สังข์สี. (2550). **หลักสูตรการฝึกอบรมการพัฒนามาตรฐานการศึกษาด้านผู้เรียนในสถานศึกษา
ขั้นพื้นฐาน**. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สันต์ ศูนย์กลาง (2551). **การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเสริมสร้างทักษะการปฏิบัติวิชาชีพเพื่อ
พัฒนาผู้เรียนแบบองค์รวม สำหรับครูระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน**. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุภัทรชัย กระสินหอม และคณะ. (2558). **การพัฒนาคุณลักษณะสุจริต 5 ประการของนักเรียน
โรงเรียนวัดเตาปูน โดยกิจกรรมโครงการคุณธรรม**. สืบค้นเมื่อ 21 มีนาคม 2564. จาก
https://www.kroobannok.com/board_view.php?b_id=145142&bcat_id=16
- อมรา เขียวรักษา. (2548). **การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรม เรื่องการประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพจริง
โดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน สำหรับครูวิทยาศาสตร์ประถมศึกษา**. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.